เทศน์ ๑๒ นักษัตร

ของ

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต)

วัดระฆังโฆสิตาราม

พระธรรมธีรราชมหามุนี (สิริจนฺโท จันทร์)

วัดบรมนิวาส

แต่งคำอธิบายเพิ่มเติมต่อท้าย

พิมพ์เป็นธรรมบรรณาการในงานฌาปนกิจศพ

สาว ดวงกมล วุฒิศาสน์

ปนสถานวัดสระเกศ พระนคร

ที่ ๔ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๐๕

เทศน์ ๑๒ นักษัตร

ของ

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต)

วัดระฆังโฆสิตาราม

พระธรรมธีรราชมหามุนี (สิริจนฺโท จันทร์)

วัดบรมนิวาส

แต่งคำอธิบายเพิ่มเติมต่อท้าย

พิมพ์เป็นธรรมบรรณาการในงานฌาปนกิจศพ

นางสาว ดวงกมล วุฒิศาสน์

ณ ฌาปนสถานวัดสระเกศ พระนคร

วันอาทิตย์ที่ ๔ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๐๕

นางสาว ดวงกมล วุฒิศาสน์

ชาตะ ๒ีมะโรง พ.ศ. ๒๔๗๑

มรณะ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๙๖

สารบาญ

คำนำ

หนังสือเทศน์ ๑๒ นักษัตรเล่มนี้ คราวที่พิมพ์ในงานศพหม่อมขาว บุนนาค ความปรากฏอยู่ในคำนำที่พิมพ์ในคราวนั้นว่า เป็นโวหารเทศน์ของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) วัดระฆังโฆสิตาราม ซึ่งนับจากนั้นมาถึง พ.ศ. ๒๕๐๕ นี้ ประมาณ ๑๑๐ ปีเศษ ในคำนำคราวพิมพ์ครั้งนั้นยังปรากฏอีกว่า มีบันทึกของพระธรรมธีรราชมหามุนี (สิริจนฺโท จันทร์)[๑] วัดบรมนิวาส แต่งคำอธิบายขยายความเพิ่มเติมไว้ข้างท้ายอีก นับว่าเปนธรรมรสอันไพเราะทั้งในทางโลกและทางธรรม ควรเป็นธรรมบรรณาการประดับสติปัญญาของพุทธศาสนิกชนผู้สดับ หนังสือเล่มนี้นับแต่วันที่พิมพ์ในงานศพหม่อมขาว บุนนาค ซึ่งได้กระทำการฌาปนกิจที่วัดประยุรวงศาวาส ธนบุรี เมื่อวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ จนถึงบัดนี้ล่วงมาถึง ๔๐ ปีแล้ว มูลเหตุที่มีเทศน์ ๑๒ นักษัตรนี้มีความปรากฏอยู่ในคราวที่พิมพ์ในครั้งนั้นว่า:–

---

๑. ต่อมาเป็นชั้นหิรัญบัฏที่พระอุบาลีคุณูปมาจารย์

“ท่านพระยาผู้หนึ่งเคยนิมนต์พระมาแสดงพระธรรมเทศนาให้ฟังอยู่เนือง ๆ ที่บ้านของท่าน วันหนึ่งท่านคิดอยากจะฟังเทศน์จตุราริยสัจ จึงใช้บ่าวคนหนึ่งว่า เจ้าจงไปนิมนต์เจ้าประคุณสมเด็จ ๆ[1] ที่วัดมาเทศน์อริยสัจสักกัณฑ์หนึ่งในค่ำวันนี้ ท่านหาได้เขียนฎีกาบอกชื่ออริยสัจให้บ่าวไปไม่ บ่าวก็รับคำสั่งไปนิมนต์เจ้าประคุณสมเด็จ ๆ ที่วัดว่า เจ้าคุณที่บ้านให้มาอาราธนาเจ้าประคุณไปแสดงธรรมที่บ้านค่ำวันนี้ เจ้าประคุณสมเด็จ ๆ จึงถามว่า ท่านจะให้เทศน์เรื่องอะไร บ่าวลืมชื่ออริยสัจเสีย จำไม่ได้ นึกคะเนได้แต่ว่า สิบสองนักษัตร จึงกราบเรียนว่าสิบสองนักษัตรขอรับผม แล้วก็กราบลามา

“ฝ่ายเจ้าประคุณสมเด็จ ๆ ก็คิดว่า เห็นท่านพระยาจะให้เทศน์อริยสัจ แต่บ่าวลืมชื่อไป จึงมาบอกว่าสิบสองนักษัตร ดังนี้ พอถึงเวลาค่ำท่านก็มีลูกศิษย์

---

๑. คำว่า “เจ้าประคุณ’ ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้คำอธิบายว่า “เป็นคำเรียกผู้ที่นับถือและท่านที่เป็นเจ้าบุญนายคุณ” ส่วนคำว่า “ประคุณ” โดยเฉพาะนั้นตามพจนานุกรมดังกล่าว แปลว่า คล่องแคล่ว หรือชำนาญ และว่า สันสกฤตหรือบาลีใช้ว่า “ปคุณ” ท่านผู้รู้บางท่านว่า คำว่าเจ้าประคุณนี้เพี้ยนมาจากเจ้าพระคุณ-พัฒน์ นีลวัฒนานนท์

ตามไป เข้าไปแสดงธรรมเทศนาที่บ้านท่านพระยาผู้นั้น มีพวกอุบาสกอุบาสิกามาคอยฟังอยู่ด้วยกันมาก

"เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ จึงขึ้นธรรมาสน์ ให้ศีล บอกพุทธศักราช และตั้งนโม ๓ หน จบแล้วจึงว่าจุณณียท สิบสองนักษัตรว่า "มุสิโก อุสโภ พยคฺโฆ สโส นาโค สปฺโป อสฺโส เอฬโก มกฺกโฏ กุกฺกุโฏ สุนโข สุกโร" แล้วแปลเปนภาษาไทยว่า "มุสิโก หนู อุสโภ วัวผู้ พยคฺโฆ เสือ สโส กระต่าย นาโค งูใหญ่ สปฺโป งูเล็ก อสฺโส ม้า เอฬโก แพะ มกฺกโฏ ลิง กุกฺกุโฏ ไก่ สุนโข สุนัข สุกโร สุกร" ฝ่ายท่านพระยาเจ้าของกัณฑ์ กับพวกสัปปุรุษทายกก็มีความสงสัยว่า ทำไมเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ จึงมาเทศน์สิบสองนักษัตรดังนี้เล่า และสงสัยว่า บ่าวจะไปนิมนต์ท่านเรียกชื่ออริยสัจผิดไปดอกกระมัง ท่านพระยาจึงเรียกบ่าวคนนั้นเข้ามาถามว่า เจ้าไปนิมนต์เจ้าประคุณสมเด็จ ฯ เทศน์เรื่องอะไร บ่าวก็กราบเรียนว่า นิมนต์เทศน์เรื่องสิบสองนักษัตรขอรับผม ท่านพระยาจึงว่า นั่นเป็นไรเล่า เจ้าลืมชื่ออริยสัจไปเสียแล้ว ไป

คว้าเอาสิบสองนักษัตรเข้าให้ ท่านจึงมาเทศน์ตามเจ้านิมนต์นั้นซิ

ฝ่ายเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ก็เป็นผู้ฉลาดเทศน์ ท่านจึงอธิบายรำพันหน้าธรรมาสน์ว่า อาตมภาพก็นึกอยู่แล้วว่า ผู้ไปนิมนต์จะลืมชื่ออริยสัจเสีย ไปบอกว่าท่านให้นิมนต์เทศน์สิบสองนักษัตร อาตมภาพก็เห็นว่าสิบสองนักษัตรนี้ คือเป็นต้นทางของอริยสัจแท้ทีเดียว ยากที่บุคคลจะได้ฟังพระธรรมเทศนา เรื่องสิบสองนักษัตรสักครั้งสักหน เทศน์ที่ไหน ๆ ก็มีแต่เทศน์อริยสัจทั้งนั้น ไม่มีใครจะให้เทศน์สิบสองนักษัตรสู่กันฟังเลย ครั้งนี้เป็นบุญลาภของท่านเจ้าของกัณฑ์ที่เป็นมหัศจรรย์ เทพยเจ้าผู้รักษาพระพุทธศาสนา จึงได้ดลบันดาลให้ผู้รับใช้เคลิบเคลิ้มไป ให้บอกว่าเทศน์สิบสองนักษัตรดังนี้ อาตมภาพก็มาเทศน์ตามผู้นิมนต์ เพื่อจะให้สาธุชนและท่านเจ้าของกัณฑ์ได้ฟังธรรมเทศนา เรื่องสิบสองนักษัตรอันเป็นต้นทางของอริยสัจทั้งสี่ จะได้เป็นธรรมสวนานิสงส์อันล้ำเลิศ ซึ่งจะได้ให้ก่อเกิดปัจจเวกขณญาณในอริยสัจทั้งสี่" ความในคราวพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ มีอยู่ดังนัยที่กล่าวมานี้

ในการฌาปนกิจศพนางสาว ดวงกมล น้องของอนงค์ นิลวัฒนานนท์ ได้มีการปรารภถึงเรื่องให้มีหนังสือเป็นอนุสรณ์และเป็นกรรมบรรณาการ ในที่สุดได้มอบภาระเกี่ยวกับเรื่องนี้มาให้เป็นผู้จัดทำ และโดยที่การกำหนดวันฌาปนกิจศพดวงกมลได้มีขึ้นด้วยการตัดสินใจของแม่และพี่น้องของดวงกมล อย่างกระทันหัน จึงแทนจะจัดทำขึ้นใหม่ได้ ก็ต้องใช้วิธีค้นหาหนังสือเก่า ๆ ที่ได้รวบรวมเอาไว้นั้นมาเลือกดู พบหนังสือชื่อเทศน์ ๑๒ นักษัตร และปรากฏอยู่ในคำนำหนังสือนั้นดังกล่าวแล้วข้างต้นด้วยว่า สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) เป็นผู้เทศก์ ทำให้สนใจทั้งชื่อกัณฑ์เทศน์และชื่อท่านผู้เทศก์เป็นพิเศษ จึงได้อ่านเนื้อความข้างในซ้ำจากที่เคยอ่านมาก่อนนานมาแล้วนั้นอีกครั้งหนึ่ง เกิดเห็นว่ายังเป็นเรื่องไม่ล้าสมัยและกลับชวนให้อยากอ่านซ้ำเสียอีกด้วย จึงทำให้อยากเอาเรื่องนี้มาจัดพิมพ์ แต่ก็ไม่กล้าตัดสินใจไปตามลำพังเสียทีเดียว ได้นำไปเรียนหารือท่านเจ้าคุณพระเทพมงคลรัตนมุนี วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งดวงกมลก็มีความเคารพ

นับถือทั้งในฐานญาติผู้ใหญ่และในปฏิปทามาช้านาน ก็เห็นชอบด้วย จึงได้จัดพิมพ์ขึ้น ดังปรากฏอยู่นี้

ขอบรรดาญาติมิตร ที่ได้ร่วมใจกันประกอบกุศลกิจด้วยจิตน้อมระลึกถึงดวงกมล โปรดตั้งมุทิตาจิตแผ่ส่วนกุศล ให้ดวงกมลได้รับเอาซึ่งส่วนกุศลนั้น เพื่อเป็นส่วนเสริมให้ได้สถิตอยู่ ณ สถานที่อันเป็นแดนเกษม ชั่วกาลนานด้วย เทอญ.

พ.ต.อ. [ลายมือชื่อ]

(พัฒน์ นีลวัฒนานนท์)

กองบัญชาการศึกษา กรมตำรวจ

ศุกร์ที่ ๒ มีนาคม ๒๕๐๕

เทศน์ ๑๒ นักษัตร

นิพนธ์ของ

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต)

แท้ที่จริงธรรมเนียมนิยมนับ ปี เดือน วัน คืน นี้ นักปราชญ์ผู้รู้โหราศาสตร์แต่ครั้งโบราณ ต้นปฐมกาลในชมพูทวีป บัญญัติตั้งแต่งขึ้นไว้ คือ กำหนดหมายเอาชื่อดวงดารา ในอากาศเวหา มาตั้งเป็นชื่อ ปี เดือน วัน ดังนี้ คือ

๑. หมายเอาชื่อดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดาวอังคาร ดาวพุธ ดาวพฤหัสบดี ดาวศุกร์ ดาวเสาร์ รวม ๗ ดวง มาตั้งเป็นชื่อวันทั้ง ๗ วัน และให้นับเวียนไปเวียนมาทุกเดือนทุกปี

๒. หมายเอาชื่อดวงดาวรูปสัตว์ และดาวรูปสิ่งอื่น ๆ มาตั้งเป็นชื่อเดือนทั้ง ๑๒ เดือน มีดังนี้ คือ

(๑) เดือนเมษายน ดาวรูปเนื้อ

(๒) เดือนพฤษภาคม ดาวรูปวัวผู้

(๓) เดือนมิถุนายน ดาวรูปคนคู่หนึ่ง

(๔) เดือนกรกฎาคม ดาวรูปปูป่าหรือปูทะเล

(๕) เดือนสิงหาคม ดาวรูปราชสีห์
(๖) เดือนกันยายน ดาวรูปนางสาวที่น่ารักใคร่
(๗) เดือนตุลาคม ดาวรูปคันชั่ง
(๘) เดือนพฤศจิกายน ดาวรูปแมลงป่อง
(๙) เดือนธันวาคม ดาวรูปธนู
(๑๐) เดือนมกราคม ดาวรูปมังกร
(๑๑) เดือนกุมภาพันธ์ ดาวรูปหม้อ
(๑๒) เดือนมีนาคม ดาวรูปปลา

รวมเป็นดาว ๑๒ ดวง หมายเปนชื่อ ๑๒ เดือน

๓. หมายเอาดาวรูปสัตว์ ๑๒ ดวง ที่ประจำอยู่ในท้องฟ้าอากาศ มาเป็นชื่อปีทั้ง ๑๒ ปี ดังนี้ คือ

(๑) ปีชวด ดาวรูปหนู
(๒) ปีฉลู ดาวรูปวัวผู้
(๓) ปีขาล ดาวรูปเสือ
(๔) ปีเถาะ ดาวรูปกระต่าย
(๕) ปีมะโรง ดาวรูปงูใหญ่ คือ ดาวนาค
(๖) ปีมะเสง ดาวรูปงูเล็ก คือ งูตามธรรมดา
(๗) ปีมะเมีย ดาวรูปม้า

(๘) ปีมะแม ดาวรูปแพะ
(๙) ปีวอก ดาวรูปลิง
(๑๐) ปีระกา ดาวรูปไก่
(๑๑) ปีจอ ดาวรูปสุนัข
(๑๒) ปีกุน ดาวรูปสุกร

รวมเป็นชื่อดาวรูปสัตว์ ๑๒ ดวง ตั้งเป็นชื่อ ๑๒ ปี ใช้เป็นธรรมเนียมเยี่ยงอย่างเพื่อนับปีเดือนวันคืน นี้เป็นวิธีกำหนดนับอายุกาลแห่งสรรพสิ่งสรรพสัตว์ในโลกทั่วไป ที่นับของใหญ่ ๆ ก็คือนับอายุโลกธาตุ นับเป็นอันตรกัลป มหากัลป ภัทกัลป เป็นต้น และนับอายุชนเป็นรอบ ๆ คือ ๑๒ ปี เรียกว่ารอบหนึ่ง และ ๑๒ รอบเป็น ๑๔๔ ปี แต่มนุษย์เราเกิดมาในกลียุคครั้งนี้ กำหนดอายุเป็นขัยเพียง ๑๐๐ ปี และในทุกวันนี้อายุมนุษย์ก็ลดถอยลงน้อยกว่า ๑๐๐ ปีก็มีมาก ที่มีอายุกว่า ๑๐๐ ปี ขึ้นไปถึง ๑๕๐ ปี หรือ ๒๐๐ ปีก็มีบ้างในบางประเทศ ตามปรากฏจากจดหมายเหตุของประเทศต่าง ๆ ได้กล่าวมา แต่เป็นพิเศษแห่งละ ๑ คน ๒ หรือ ๓ คน ๔ คนเท่านั้น หาเสมอทั่วกันไปไม่ แต่ที่อายุต่ำกว่า ๑๐๐ ปีลงมานั้น มีทั่วกัน

ทุกประเทศ จึงเป็นที่สังเกตได้ว่า คำเรียกว่ากลียุคนี้ เป็นภาษาพราหมณ์ ชาวชมพูทวีป แปลว่า คราวชั่วร้าย คือว่าสัตว์เกิดมาในภายหลัง อันเป็นครั้งคราวชั่วร้ายนี้ ย่อมทำบาปอกุศลมาก จนถึงอายุสัตว์ลดน้อยถอยลงมาก ด้วยสัตว์ที่เกิดในต้นโลกต้นกัลปนั้น เห็นจะมากไปด้วย เมตตากรุณาแก่กันและกัน ชักชวนกันทำบุญกุศลมาก อายุจึงยืนหลายหมื่นหลายพันปี และยังจะต่อลงไปข้าง ปลายโลก บางทีสัตว์จะทำบาปอกุศลยิ่งกว่านี้ อายุสัตว์ บางทีก็จะเรียวน้อยถอยลงไป จนถึง ๑๐ ปีเป็นขัย และ สัตว์มีอายุเพียง ๕ ปีจะแต่งงานเป็นสามีภรรยาต่อกันก็ อาจจะเป็นไปได้ และในสมัยเช่นนั้น อาจจะเกิด มิคสัญญี ขาดเมตตาต่อกันและกัน อย่างประหนึ่งว่า นายพรานสำคัญในเนื้อ จะฆ่าฟันกันตายลงเกลื่อนกลาด ดังมัจฉาชาติต้องยาพิษ ทั่วไปในโลก แต่สัตว์ที่เหลือ ตายนั้นจะกลับบ่ายหน้าเข้าหาบุญ ก่อสร้างการกุศล ฝูงคนในครั้งนั้นจะกลับมีอายุยืนยิ่ง ๆ ขึ้นไป จนอายุตลอด อสงไขย ซึ่งแปลว่านับไม่ได้หรือนับไม่ถ้วน. ภายหลัง สัตว์ทั้งปวง ก็กลับตั้งอยู่ในความประมาท ก่อสร้างบาป

อกุศล ครุ่น ๆ ไปอีกเล่า อายุสัตว์ก็กลับลดน้อยถอยลงมาอีก ตามธรรมดาของโลกเป็นไปดังนี้

สมเด็จพระพุทธเจ้าของเรา ผู้เป็นพระสัพพัญญู ตรัสรู้แจ้งในธรรมทั้งปวง พระองค์จึงทรงแสดงธรรมที่จริงสี่ประการไว้ให้สัตว์ทั้งหลายรู้แจ้ง คือ

(๑) ความทุกข์มีจริง

(๒) สิ่งให้เกิดทุกข์มีจริง

(๓) ธรรมเป็นที่ดับทุกข์มีจริง

(๔) ข้อให้ปฏิบัติถึงธรรมเป็นที่ดับทุกข์มีจริง

นี่แหละเรียกว่าอริยสัจสี่ คือเป็นความจริงสี่ประการ ซึ่งเพิ่มอริยเข้าอีกคำหนึ่งนั้น คืออริยแปลว่าพระผู้รู้อย่างหนึ่ง พระผู้ไกลจากกิเลสอย่างหนึ่ง รวมอริยกับสัจ สองคำเป็นนามเดียวกัน เรียกว่าอริยสัจ และเติมจตุรสังขยานามเข้าอีกคำหนึ่ง และแปลงตัว ะ เป็นตัว า เพื่อจะให้เรียกเพราะสละสลวยแก่ลิ้นว่า จตุราริยสัจ แปลว่าความจริงของพระอริยเจ้าสี่อย่าง

ซึ่งท่านอ้างว่าความจริง ๔ อย่างนี้ เป็นของพระอริยะนั้น อธิบายว่า ต่อเป็นพระอริยเจ้าจึงจะเห็นจริง คือพระ

อริยเจ้าเห็นว่า ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ซึ่งสัตว์เวียนว่ายทนรับความลำบากอยู่ในวัฏสงสารนั้น ให้เกิดความทุกข์จริง

ตัณหาคือความอยากความดิ้นรนของสัตว์นั้น ให้เกิดความทุกข์จริง

พระอมตมหานิพพาน ไม่มีเกิดแก่เจ็บตาย เป็นที่ดับทุกข์จริง และมีสุขจริง

พระอริยมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมเห็นจริงแจ้งประจักษ์ในธรรม ๔ อย่างดังนี้ และสั่งสอนสัตว์ให้รู้ความจริง เพื่อจะให้ละทุกข์ เข้าหาความสุขที่จริง

แต่ฝ่ายปุถุชนนั้นแม้เห็นจริงบ้างก็แต่เพียงเล็กน้อย ไม่เห็นความจริงแจ้งประจักษ์เหมือนอย่างพระอริยเจ้าทั้งปวง. พวกปุถุชนเคยเห็นกลับไปว่า เกิดแล้วตาย ๆ แล้วเกิดก็ดี ไม่เป็นทุกข์อะไรนัก บ้างก็ว่าเจ็บก็เจ็บ สนุกก็สนุก ทุกข์ก็ทุกข์ สุขก็สุข จะกลัวทุกข์ทำไม

บ้างว่า ถ้าตายแล้วเกิดใหม่ ได้เกิดที่ดี ๆ เป็นท้าวพระยามหาเศรษฐีมั่งมีทรัพย์สมบัติมากมายแล้ว ก็หากลัวทุกข์อะไรไม่ ขอแต่อย่าให้ยากจนเท่านั้น

บ้างว่า ถ้าตายแล้วไปเกิดในสวรรค์ ได้เสวยทิพยสมบัติ มีนางฟ้านับพันแวดล้อมเป็นบริวาร เป็นสุขสำราญชื่นอกชื่นใจ ดังนั้นแล้ว ถึงจะตายบ่อย ๆ เกิดบ่อย ๆ ก็ไม่กลัวทุกข์กลัวร้อนอะไร

บ้างก็ว่า ถ้าไปอมตมหานิพพาน ไปนอนเป็นสุขอยู่นมนานแต่ผู้เดียว ไม่มีคู่เคียงเรียงหมอนจะนอนด้วยแล้ว เขาก็ไม่อยากจะไป เขาเห็นว่าอยู่เพียงเมืองมนุษย์กับเมืองสวรรค์เท่านั้นดีกว่า เขาหาอยากไปหาสุขในนิพพานไม่ พวกปุถุชนที่เป็นโลกียชนย่อมเห็นไปดังนี้

นี่แหละการฟังเทศน์อริยสัจ จะให้รู้ความจริง และเห็นธรรมที่ดับทุกข์เป็นสุขจริง ของพระอริยเจ้าทั้งสี่อย่างนั้น ก็ควรฟังเทศน์เรื่องสิบสองนักษัตรเสียก่อน จะได้เห็นว่าวัน คืน เดือน ปี ซึ่งเป็นอายุของเราย่อมล่วงไปทุกวันทุกเวลา ประเดี๋ยวก็เกิด ประเดี๋ยวก็แก่ ประเดี๋ยวก็เจ็บ ประเดี๋ยวก็ตาย เราเวียนวนทนทุกข์อยู่ด้วยความลำบากสี่อย่างนี้แหละ ไม่รู้สิ้นรู้สุด เมื่อเราสลดใจเบื่อหน่ายต่อความ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ในโลกแล้วเราก็ควรรีบเร่งก่อสร้างบุญกุศล จนกว่าจะได้มีบารมีอริยเจ้า

แก่กล้า จะได้พบความสุขในสวรรค์และสุขในอมตมหานิพพาน ในภายหน้าเป็นที่สุด ซึ่งไม่มีความ เกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นสุขเที่ยงแท้ถาวรส่วนเดียว ไม่มีทุกข์มาเจือปนเลย

ก็แหละเรื่อง ๑๒ นักษัตร คือ ดาวชื่อเดือน ๑๒ เดือน และดาวชื่อปี ๑๒ ปี และดาวชื่อวันทั้ง ๗ วันนี้ เป็นที่นับอายุของเราไม่ให้เราประมาท และให้คิดพิจารณาเห็นความจริงในอริยสัจทั้งสี่ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอนเราไว้ ให้รู้ตามนั้นทีเดียว

สาธุชนทั้งหลาย ผู้มาได้ฟังพระธรรมเทศนาเรื่อง ๑๒ นักษัตรกับอริยสัจสี่ด้วยในเวลานี้ ไม่ควรจะโทมนัสเสียใจต่อผู้ไปนิมนต์ ควรจะชื่นชมโสมนัสต่อผู้รับใช้ไปนิมนต์อาตมภาพมาเทศน์ด้วย ถ้าไม่ได้อาศัยผู้นิมนต์เป็นต้นเป็นเหตุดังนี้แล้ว ที่ไหนจะได้ฟังธรรมเทศนาเรื่อง ๑๒ นักษัตรด้วยเล่า ควรจะโมทนาสาธุการอวยพรแก่ผู้ไปนิมนต์จงมาก เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้

ฝ่ายท่านพระยาเจ้าของกัณฑ์กับสัปปุรุษทายกทั้งปวงได้ฟังธรรมเทศนาเรื่อง ๑๒ นักษัตรกับอริยสัจทั้งสี่ของเจ้าประคุณสมเด็จฯ แล้ว ก็ต่างชื่นชมยินดี หน้ายิ้มแย้มแจ่มใส บ้างยิ้มน้อยยิ้มใหญ่ไม่ใคร่จะวายยิ้มเลยแทบทุกคน ท่านพระยาเจ้าของกัณฑ์จึงว่าข้าขอบใจเจ้าคนไปนิมนต์ ขอให้เจ้าได้บุญมาก ๆ ด้วยกันเถิด.

คำอธิบาย

ของ

พระธรรมธีรราชมหามุนี[๑]

เมื่อได้อ่านธรรมเทศนา ของเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) จบลงแล้ว ข้าพเจ้ามีความเลื่อมใสต่อวาทะถ้อยคำของท่าน อย่างประหนึ่งว่าได้นั่งฟังอยู่ด้วยในเวลานั้น คิดขอบใจท่านผู้อุตสาหะเรียบเรียงพิมพ์ขึ้นไว้ให้พวกเราได้ฟังเทศน์ของเจ้าประคุณสมเด็จพุฒาจารย์ซึ่งล่วงลับไปแล้วนาน. ประมาณกาลแต่ท่านแสดง ๑๒ นักษัตรกัณฑ์นี้มาถึงบัดนี้อยู่ในระหว่าง ๖๐ ปี[๒] นับว่า

---

๑. ต่อมาเป็นชั้นหิรัญบัฏที่พระอุบาลีคุณูปมาจารย์

๒. นับแต่วันที่พระธรรมธีรราชมหามุนีแต่งคำอธิบายเพิ่มเติม มาจนถึงวันพิมพ์ใน [พ.ศ. ๒๕๐๕] นี้ ก็ยิ่งนานมากขึ้นอีกหลายสิบปี

[พัฒน์ นีลวัฒนานนท์

คนละสมัยกับพวกเรา แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังไพเราะจับใจ เพราะเป็นโวหารอาริยาย เกิดจากปรีชาญาณของท่านแท้ ทำให้พวกเรารู้สึกได้ว่านักปราชญ์ชั้นเก่า ๆ ท่านเฉียบแหลมว่องไวมาก กลับร้ายให้เป็นดีบำรุงสามัคคีให้ปรากฏในที่นั่งอันเดียวได้ น่าเลื่อมใสจริง ๆ แต่เมื่อฟังแล้วตรองดูก็คล้ายกับว่ายังสด ๆ ชื่น ๆ น่าจะเป็นของท่านยุคเดียวคราวเดียวกับพวกเรา๑ สมด้วยพุทธภาษิตที่ว่า "สตญฺจ ธมฺโม น ชรํ อุเปติ ธรรมของสัปปุรุษย่อมไม่เข้าถึงซึ่งความชรา ฯ" ว่าทะถ้อยคำของท่านเป็นของจริงจึงเป็นธรรมอันไม่ตาย สมด้วยพุทธบรรยายว่า "สจฺจํ เว อมตาวาจา คำจริงแลเป็นวาจาอันไม่ตาย ฯ" ครั้นตรองตามสายกระแส ที่ท่านแนะนำว่าสิบสองนักษัตร, เป็นต้นทางแห่งอริยสัจ ก็ได้ความเข้าใจ จึงเรียบเรียงความเข้าใจตามกระแสความของท่านไว้อีกแผนกหนึ่ง เพื่อคนภายหลังจะได้รู้ว่า ความรู้ความฉลาดของนักปราชญ์ย่อมยิ่งและหย่อนตามยุคตามคราว ฉะนี้ ฯ

คือเข้าใจความว่า คนโบราณในชมพูทวีป ได้จัดประสมดวงดาวในท้องอากาศ สมมุติให้เป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ

---

๑. คำว่า พวกเราในที่นี้หมายถึงในสมัยของพระธรรมธีรราชมหามุนี

ตามระหว่างดวงดาวที่แลเห็นอยู่ใกล้กัน พอประสมให้เห็นชัดด้วยกันว่าเป็นรูปสัตว์ประเภทนั้น ๆ แล้วจึงตั้งชื่อวันเดือนปีตาม คงคิดตั้งชื่อวันก่อนเพราะเป็นของต้องใช้อยู่เสมอ จึงหมายสิ่งที่ใหญ่ยิ่งในท้องอากาศ คือพระอาทิตย์ ว่าวันอาทิตย์ และหมายดวงจันทร์ที่ ๒ ลงมา ว่าวันจันทร์ และหมายดวงดาวที่แลเห็นใหญ่และเล็กลงไปตามลำดับ ให้ชื่อว่า ดาวอังคาร ดาวพุธ ดาวพฤหัสบดี ดาวศุกร์ ดาวเสาร์ ให้ชื่อวันตามว่า วันอังคาร วันพุธ วันพฤหัสบดี วันศุกร์ วันเสาร์

ส่วนเดือนนั้นคงจะหมายเอาดวงจันทร์ เป็นหลักกำหนด แต่ดวงจันทร์เกิดใหม่ตามนิยม ทั้งขึ้นจนเต็มดวง ได้ ๑๕ วันเป็นศุกลปักษ์ กำหนดแต่ดวงจันทร์ลับลงไปตามลำดับ ได้ ๑๔ วันบ้าง ๑๕ วันบ้าง หมดดวงเป็นกาฬปักษ์ นิยมกันว่าเดือนดับหรือเดือนลับ ดูเหมือนจะนิยมกันว่าเดือนเกิดใหม่ แล้วเดินขึ้นสู่ความเจริญเต็มที่คือข้างขึ้น แล้วเดินเข้าสู่ความเสื่อม คือข้างแรมถึงวันสิ้นเดือนเท่ากับตายครั้งหนึ่ง บางทีเขากันนิยมพระจันทร์เดินรอบหนึ่ง คือข้างขึ้นข้างแรม ให้ชื่อกันว่า

เดือนหนึ่ง ถ้าจะนับแต่ว่าเดือนหนึ่งเท่านั้นก็ไม่พอใช้ เพราะฤดูทั้ง ๓ ยังคับอยู่ ๑๒ เดือนจึงเป็นรอบหนึ่ง อาศัย ๑๒ เดือนเป็นรอบนั้น บุรพบุรุษของพวกเราจึงหมายอะไร อันหนึ่ง ซึ่งนิยมกันสมัยนั้น มาตั้งเป็นเกณฑ์ ให้ชื่อ ว่า เดือนอ้าย เดือนยี่ เดือน ๓ เดือน ๔ ถึงเดือน ๑๒ เป็นรอบหนึ่ง. ถ้าจะโยงเข้าหาดวงดาวตามมคธภาคว่า มิคคสิระ ปุสสะ เป็นต้น ความก็ไม่ลงกัน จึงเห็นได้ ว่า สมมุติเดือนเป็นการภายหลัง แยกชาติแยกภาษา มากแล้วจึงได้ตั้งขึ้น ประเทศสยามก็อย่างหนึ่ง คือ อ้าย ยี่ สาม สี่ เป็นต้น ชาวมคธก็อย่างหนึ่ง คือ มิคคสิระ ปุสสะ เป็นต้น พวกกำหนดดวงอาทิตย์ เป็นเดือนก็อย่างหนึ่ง คือ เมษายน พฤษภาคมเป็นต้น หมายดวงดาวก็ไม่ลงกัน ตั้งต้นปี กลางปี สิ้นปี ก็ไม่ลงกัน [ส่วนปีนั้นก็คงหมายฤดูทั้ง ๓ ประชุม เดือนได้ ๑๒ ให้ชื่อกันว่าปีหนึ่ง. ถ้าจะนับแต่ว่าปีหนึ่ง ๆ ร่ำไปก็ไม่เพียงพอแก่ความต้องการจะใช้ จึงได้ให้ ชื่อปีตามชื่อแห่งดวงดาวที่ตั้งชื่อไว้แล้วนั้น ให้เป็นปีชวด ปีฉลู เป็นต้นไป ให้ได้ ๑๒ ปีเป็นรอบเหมือนกันกับเดือน

แต่คงจะตั้งภายหลังเดือน เพราะต่างภาษาก็แตกต่าง เพราะฤดูทั้ง ๓ ยังคับอยู่ ๑๒ เดือนจึงเป็นรอบหนึ่ง อาศัยกันมา ดังชาวสยามว่าชวดว่าฉลู ความเห็นก็ไม่ลงกันกับภาคมคธที่ว่า มุสิโก อุสโภ ชาวสยามฝ่ายเหนือยังมีพิเศษแตกต่างออกไปว่า ปีใจ้ ปีเป้า เป็นต้น บางทีชาติอื่น ๆ ก็คงจะไม่ลงกัน แต่คงหมายฤดูร้อน ๔ เดือน ฤดูฝน ๔ เดือน ฤดูหนาว ๔ เดือนเหมือนกัน รวมเป็นปีหนึ่ง นี้ว่าโดยประเทศที่ฤดูทั้ง ๓ ปรากฏ ส่วนประเทศที่มีฤดูหนาวมาก หรือฤดูร้อนมาก เขาจะนิยมกันอย่างไรเราก็รู้ไปไม่ตลอด เพราะเป็นแต่การอนุมานเท่านั้น ฯ

ซึ่งเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ แสดงว่าการกำหนดนับวันคืนเดือนปี ย่อมเป็นต้นทางแห่งพระจตุราริยสัจ เมื่อฟังแล้วตรองตามดูก็แยบคาย ดังกำหนดวันและคืนเป็นต้น คือหมายสว่างด้วยแสงอาทิตย์ว่าวัน มืดเพราะดวงอาทิตย์ลับไปว่าคืน รวมสว่างกับมืดคือวันกับคืนเป็นวันหนึ่ง ให้ชื่อว่าวันอาทิตย์ และวันจันทร์ ต่อไปถึงวันเสาร์ และตั้งต้นไปใหม่ไม่มีที่สิ้นสุด ฯ ส่วนเดือนก็

หมายดวงจันทร์ กำหนดศุกลปักษ์กาฬปักษ์ คือดวงจันทร์เกิดขึ้นแล้วและดับไปครั้งหนึ่ง ให้ชื่อว่าเดือนหนึ่ง เมื่อต้องการจะให้เดือนมากขึ้นจึงหาดวงดาวหรืออะไรอันหนึ่งมาเป็นนิมิต ให้ชื่อเดือนไปตามนิมิตให้ครบ ๑๒ เดือน ถ้าจะให้มากกว่า ๑๒ เดือนก็ไม่ได้ เพราะฤดูยังคับตัวอยู่ คือท้องฟ้า อากาศ โลกธาตุ กลับคืนสู่อาการเดิม จึงต้องมีแต่ ๑๒ เดือนเท่านั้นก็เพียงพอ ฯ

ส่วนปีนั้นกำหนด ๑๒ เดือน ตามส่วนของฤดูทั้ง ๓ เป็นรอบ ให้ชื่อว่าปีหนึ่ง เมื่อต้องการจะให้ปีมากขึ้นจึงหาดวงดาวที่นิยมเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ มาตั้งเป็นนิมิต ให้ชื่อปีไปตาม ให้ได้ ๑๒ ปีตามส่วนของเดือนเท่านั้น

ความจริงการบัญญัติปีให้ได้ ๑๒ ปี เช่นนี้ก็ไม่มีอะไรเป็นเกณฑ์ จะให้น้อยหรือให้มากก็ควร เพราะไม่มีเครื่องขีดคั่น การที่ไม่รู้เท่าสมมุต ยึดมั่นเป็นตัวอุปาทานว่า วันอาทิตย์จริง วันจันทร์จริง ฯ เดือนอ้ายจริง เดือนยี่จริง ฯ ปีชวดจริง ปีฉลูจริง ฯ นี่เอง เข้าใจว่ามันหมุนเวียนเปลี่ยนผลัดไปมา เป็นตัววัฏฏะ เป็น

ชาติสมุทัย ก่อให้เกิดทุกข์ ถ้าเราจะค้นคว้าเอาความจริง จะว่าดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ นั้นหรือ เป็นวันอาทิตย์ วันจันทร์ หรือดินฟ้าอากาศเป็นวันอาทิตย์ วันจันทร์ หรือตัวของเราเป็นวันอาทิตย์ วันจันทร์ ดวงจันทร์นั้นหรือเป็นเดือน หรือดินฟ้าอากาศเป็นเดือน ฯ หรือตัวของเราเป็นเดือน ฤดูร้อน ฤดูฝน ฤดูหนาวนั้นหรือเป็นปี หรือดินฟ้าอากาศเป็นปี หรือตัวของเราเป็นปี ฯ แท้ที่จริงก็ไม่มีอะไรเป็นวันคืนเดือนปี เป็นแต่อาศัยดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ ดินฟ้าอากาศ และตัวของเราประสมกันเข้าเป็นชาติสังขาร หมายเอาดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ และดวงดาวที่ตนสมมุติขึ้นไว้เป็นนิมิต ให้ชื่อไปตามวันอาทิตย์ วันจันทร์ เดือนอ้าย เดือนยี่ ปีชวด ปีฉลู ไปเท่านั้น เช่นเดียวกันกับบุรพบุรุษของเราแต่ยังไม่เคยนุ่งผ้า พากันสมมุติปลากระเบน ขึ้นไว้ก่อน ยังไม่เคยใช้เหล็กตาปู พากันสมมุติตัวปู ตาปู ขึ้นไว้ก่อน ครั้นถึงสมัยนุ่งผ้า เห็นชายผ้าห้อยแหลมลงไปคล้ายกับชายปลากระเบน ก็เลยถือเอาเป็นนิมิต ให้ชื่อว่าชายกระเบน ครั้น

ถึงสมัยใช้เหล็กตาปู และเห็นเส้นเหล็กโป่น ๆ คล้ายกับตาปู ก็เลยถือเอาเป็นนิมิต ให้ชื่อว่าเหล็กตาปูเท่านั้น ความเป็นจริง ดวงอาทิตย์ เดือนดาว ดินฟ้าอากาศ และตัวของเรา แต่ละสิ่งจะเป็นวันคืนเดือนปีสักนิดหนึ่งก็ไม่มี สิ่งไรเคยเป็นอยู่อย่างไรก็เป็นอยู่อย่างนั้น พวกมนุษย์เราเคยเกิดแก่เจ็บตายมาอย่างไรก็เกิดแก่เจ็บตายไปอย่างนั้น แม้คำที่ว่า เกิดแก่เจ็บตาย ที่แท้ก็เป็นแต่สมมุติให้รู้อาการเท่านั้น ถ้าจะว่าตามปรกติหรือสภาวะหรือตามธรรมดาแล้ว ก็เป็นตัวธรรมฐิติ ธรรมนิยาม ธรรมดาหากเป็นอยู่อย่างนั้นเอง การซึ่งรู้ตามอาการของวันคืนเดือนปี หรือเกิดแก่เจ็บตาย ที่เป็นอยู่อย่างไรก็คงเป็นอยู่อย่างนั้น คือรู้จริงตามสมมุติ กำหนดตามสมมุติ เป็นอาการแห่งทุกข์ การซึ่งรู้ตามอาการที่หมุน ๆ เวียน ๆ กลับไป กลับมา แห่งวันคืนเดือนปีหรือเกิดแก่เจ็บตายนั้น ชื่อว่า เห็นตามลักษณะอาการของสังขารเป็นกรรมกิเลสเป็นชาติสมุทัย

การซึ่งรู้ธรรมฐิติ ธรรมนิยาม ธรรมดารู้เท่าสังขาร คือรู้เท่าสมมุติ ทั้งรู้ทั้งเห็นว่าวันคืนเดือนปีไม่มี เกิด

แก่เจ้ยตายก็ไม่มีโดยปรมัตถ์ การที่สมมุตศัยไปนั้น เป็นลักษณะอาการของนิโรธญาณจักษุ ที่รู้ที่เห็นอาการของทุกข์ และอาการของสมุทัย และอาการของนิโรธนั้น เองเป็นมรรค คือเป็นสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปโป เพราะสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปโป นั้นเป็นผู้ส่องผู้ยังคับให้วจีกรรมเป็นสัมมาวาจา ให้กายกรรมเป็นสัมมากัมมันโต ให้โวทานธรรมเป็นสัมมาอาชีโว ให้วิริยธรรมเป็นสัมมาวายาโม ให้สติเป็นสัมมาสติ ให้สมาธิธรรมเป็นสัมมาสมาธิ ๆ ผู้มีญาณจักษุรู้เห็นทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ทั้ง ๔ สัจจะนี้ ว่าพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติในสรีราวยวะ ยาววา หนาคืบ กว้างศอก นี้เอง ชื่อว่าธัมมัญญู ผู้รู้ธรรม ๆ ที่รู้อาการของทุกข์มีชาติชราเป็นต้น รู้อาการของสมุทัย มีอวิชชาสังขารเป็นต้น รู้อาการของนิโรธ มีรู้เท่าสมมุต รู้เท่าสังขารเป็นต้น รู้อาการของมรรค มีสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปโปเป็นต้น ชื่อว่าอัตถัญญู ผู้รู้อาการของธรรม ผู้รู้เนื้อความของธรรม ๆ ที่มีปัญญารู้เห็นว่าสรีราวยวะนี้เองเป็นธรรม

หรือเป็นตนโดยบัญญัติ และรู้อาการของธรรมแตกต่างโดยประเภทตั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์เป็นอัตถะ คือรู้เนื้อความของธรรม ได้แก่รู้อาการของตนนั้นเอง ชื่อว่าอัตตัญญู ผู้รู้ตน เมื่อรู้ว่าธรรมและอัตถะเป็นตน ตนเป็นตัวธรรมและเป็นตัวอัตถะเช่นนั้นแล้ว ความประพฤติเป็นไปของผู้นั้น ย่อมเป็นมัตตัญญู กาลัญญู ปริสัญญู ปุคคลัญญู รู้มาตรา รู้กาล รู้บริษัท รู้บุคคล อยู่เอง ผู้ที่บริบูรณ์ด้วยคุณสมบัติเห็นปานนั้น นักปราชญ์ท่านให้ชื่อว่าสัปปุริโส บุรุษผู้มีตนอันสงบ ผู้ที่มีสัปปุริสธรรมในตน ท่านให้ชื่อว่าสัปปุรุษ ผู้ที่มีอริยธรรมในตน ท่านให้ชื่ออริยะ ผู้ที่มีสัปปุริสธรรมและอริยธรรมในตน ท่านนิยมว่าเป็นผู้ถึงพระไตรสรณาคมน์ เป็นเขมสรณาคมน์ ผู้ถึงไตรสรณาคมน์ได้ชื่อว่าอัตตทีปา ธัมมทีปา มีตัวเป็นเกาะเป็นฝั่ง มีธรรมเป็นเกาะเป็นฝั่ง ชื่อว่าอัตตสรณา ธัมมสรณา มีตัวเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นที่พึ่ง เมื่อทำตัวเป็นเกาะเป็นฝั่งเป็นที่พึ่งอาศัยแก่ตนได้ ก็เป็นผู้ไม่เสียทีพบพระพุทธศาสนา ได้เนื้อความที่ว่า ๑๒ นักขัตร เป็นต้นทางแห่งพระอริยสัจ ดังบรรยายมานี้

ส่วนที่ท่านแสดงถึงยุคถึงขัย ที่ว่าหมู่สัตว์ที่ตั้งอยู่ในความไม่ประมาทมีอายุยืนขึ้นไปตามลำดับ จนถึงอสงไขยปี หมู่สัตว์ที่ตั้งอยู่ในความประมาท มีอายุน้อยถอยลงไปจนถึง ๑๐ ปีเป็นเขต ในระหว่างอายุ ๕ ปีเป็นเขตแต่งงานบ่าวสาว ดังนี้ ควรถือเอาเนื้อความซึ่งเป็นปริศนานั้น ตัดอดีตอนาคตออกเสีย ตรองดูให้ดี ถ้าหมู่สัตว์ที่ไม่ประมาท ตั้งใจรักษาวจีกรรมให้เป็นสัมมาวาจาอยู่ทุกเมื่อ ตั้งใจรักษากายกรรมให้เป็นสัมมากัมมันโตและสัมมาอาชีโวอยู่ทุกเมื่อ คือมีความอุตสาหะประกอบการงานที่ไม่มีโทษ คือการทำสวนทำนา การค้าการขาย การวาด การเขียน การปัก การเย็บ ไม่ว่าการใด ๆ ที่ปราศจากโทษ คือไม่เป็นการเบียดเบียนผู้อื่นให้ได้ความเดือดร้อน เพราะกายกรรมของตน ได้โภคทรัพย์มาบำรุงร่างกายเป็นสัมมาอาชีโว ชื่อว่าเป็นพวกไม่ประมาท เมื่อตั้งอยู่ในความไม่ประมาทเช่นนั้นชายที่ควรจะอยู่ไปได้ตามเขตตามกาลเพียงใดก็จะอยู่ไปได้เพียงนั้น และจะเป็นเหตุเป็นปัจจัยอุดหนุนความเจริญบริบูรณ์และความสุขสำราญ แก่บุตรและหลาน สืบ

ตระกูลวงศ์ให้ภิยโยยิ่งขึ้นไปไม่มีที่สิ้นสุด ความไม่ประมาทอาจเป็นทางแห่งความเจริญได้ โดยความเป็นจริงอย่างนี้ ๆ ส่วนความประมาทนั้นอาจเห็นได้ว่าเป็นทางให้เป็นผู้มีอายุน้อยอายุสั้นจริง ความประมาทนั้นคือความไม่เอาใจใส่ในกิจการงานซึ่งเป็นหน้าที่ของตน คือปล่อยใจให้ไหลไปตามอารมณ์ต่าง ๆ เป็นคนทำอะไรไม่จริง ชื่อว่าปมาโทคือประมาท อธิบายว่าชาวนาประมาทในการทำนาก็อดข้าว ชาวสวนประมาทในการสวน คือไม่หมั่นดายหญ้ารดน้ำพรวนดินตามกิจ สวนของตนก็ไม่ได้ผล ชาวค้าขายถ้าไม่เอาใจใส่ในการค้าขาย คือไม่หมั่นตรวจตราของซื้อของขายต้นทุนกำไรก็จักขาดทุนสูญทรัพย์ ผู้เป็นข้าราชการถ้าประมาทต่อการงานในหน้าที่ของตน ก็อาจจักทำการงานให้เสื่อมเสียลงไปได้ ๆ เมื่อเป็นคนประมาทต่อกิจอันใด อายุในกิจอันนั้นก็สั้นก็น้อย บางทีจะไม่ยืนอยู่ในหน้าที่อันนั้นถึง ๑๐ ปีก็เป็นได้ ถ้าประมาทต่อชีวิตคือไม่เอาใจใส่บริหาร ไม่รู้ประมาณในปัจจัยเครื่องบำรุงชีวิต คืออาหารวัตถุที่จะพึงกลืนกินทั้งสิ้น เป็นส่วนกวฬิงการาหาร ถ้า

ไม่รู้ประมาณ ก็เป็นเหตุทอนอายุให้สั้นให้น้อยลงได้ ๆ อารมณ์ ๖ มีรูปเป็นต้น ซึ่งเป็นวัตถุเครื่องสัมผัสให้เกิดอารมณ์ต่าง ๆ ดังเครื่องใช้สอยมีผ้านุ่งห่ม และที่อยู่ที่อาศัย หรือฤดูเย็นร้อนเป็นต้น เมื่อมีสัมผัสตามหน้าที่ของตน เป็นส่วนผัสสาหาร ถ้าไม่รู้ประมาณก็เป็นเหตุทอนอายุให้สั้นให้น้อยลงได้ ๆ ความคิดอ่านตริตรองเจตสิกธรรมเครื่องต่อใจเป็นส่วนมโนสัญเจตนาหาร ถ้าไม่รู้ประมาณก็เป็นเหตุทอนอายุให้สั้นให้น้อยลงได้ ๆ วิญญาณทั้ง ๖ มีจักขุวิญญาณเป็นต้น คือที่รู้ไปตามเจตสิกธรรมนั้น ๆ เป็นอาหารสำหรับร่างกายจิตใจส่วนหนึ่ง เป็นส่วนวิญญาณาหาร ถ้าไม่รู้ประมาณก็เป็นเหตุทอนอายุให้สั้นให้น้อยลงได้ ๆ เมื่อไม่รู้ประมาณใน อาหาร ซึ่งเป็นปัจจัยแก่ชีวิตโดยปริยายใดปริยายหนึ่ง ก็ชื่อว่าเป็นคนประมาทต่อชีวิต อาจที่จะเป็นคนมีอายุสั้นอายุน้อยได้ โดยไม่ต้องสงสัย บางทีจะกำหนดไว้ว่า ๕ ปี จะแต่งงานให้มีสามีมีภรรยาก็จะไม่สำเร็จ เพราะโทษแห่งความประมาท บันดาลให้เป็นอันตรายแก่ชีวิต

เสีย ขึ้นชื่อว่าความประมาทแล้วเป็นอันหาทางดีได้ด้วยยาก เมื่อเข้าใจว่าความประมาทมีโทษโดยส่วนเดียว ความไม่ประมาทมีคุณโดยส่วนเดียว แล้วตั้งใจรักษาธรรมอันเดียว คือความไม่ประมาทเท่านั้น ก็อาจจักประสบความสุขซึ่งเป็นส่วนโลกีย์ และโลกุตระ ตามความประสงค์ทุกประการ

จักอธิบายคำที่ว่า ไม่ประมาทอันเดียวอาจให้สำเร็จสุขประโยชน์ส่วนโลกีย์โลกุตระได้ และอาจให้เจริญอายุจนถึงอสงไขยได้นั้น พอให้เข้าใจอีกวาระหนึ่ง ส่วนโลกีย์นั้น ถ้าไม่ประมาทต่อวัตถุอันใด วัตถุอันนั้นก็จะให้คุณตามปรารถนา เหมือนอย่างธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ บุรพบุรุษของพวกเราสั่งสอนว่าอย่าประมาท ให้เคารพยำเกรง ส่วนธาตุดินให้ชื่อว่าพระธรณี เชิญให้ทำเป็นที่บ้านที่สวนที่ไร่ที่นา เชิญให้เป็นหม้อเป็นไห ให้เป็นโอ่งอ่างกระเบื้องอิฐปูน ให้เป็นตึกร้านเรือนโรงสำเร็จทุกประการ เพราะความไม่ประมาท ฯ

ส่วนธาตุน้ำนั้นให้ชื่อว่าพระคงคา เชิญมาดื่มแก้ราย เชิญรดต้นไม้ของปลูก ต้มหุง เชิญให้รักษาตัก

รักษาปลา และล้างขัด ถ่ายเท สำเร็จตามความประสงค์ได้ทุกประการ ฯ

ส่วนธาตุลมนั้นให้ชื่อว่าพระพาย เมื่อมีความเคารพแล้ว เชิญให้พัดโบกแก้ร้อนให้เย็น เชิญให้พัดไฟในเตาและอั้งโล่ เชิญสูบเป่าในเตาตีเหล็กตีทอง เชิญให้พัดผลักใส่ใบเรือแล่นตามคลองตามแม่น้ำตามทะเล สำเร็จตามความปรารถนาทุกประการ ฯ

ส่วนธาตุไฟนั้นท่านให้ชื่อว่าพระเพลิง เมื่อตั้งอยู่ในความเคารพไม่ประมาทยิ่งสำเร็จกิจมาก เป็นต้นว่าเชิญให้ต้มให้หุง ให้เผาอิฐเผาปูน ให้เผาหม้อเผาไหให้ย่างเนื้อย่างปลา เชิญส่องที่มืดให้สว่าง สำเร็จได้ทุกพันช่อง พรรณนาไม่มีที่สิ้นสุด แต่ต้องอาศัยความไม่ประมาทอย่างเดียว ถ้าประมาทต้องฉิบหาย พึ่งท่านไม่ได้ทีเดียว

ที่พรรณนามานี้โดยปรกติธรรมดา หากอาศัยกันมาอย่างนั้น ครั้นความไม่ประมาทในหมู่มนุษย์เจริญหนักขึ้น มนุษย์ที่เป็นนักปราชญ์เจริญขึ้น ๆ ต่างคนต่างคิดเห็นพระคุณธาตุทั้ง ๔ ต่างคนต่างก็อยู่ในความเคารพ เชื้อเชิญให้ท่านพร้อมใจกันเป็นพาหนะดังเรือ

ไฟเรือยนต์รถไฟรถยนต์เป็นต้น เมื่อบ้านเมืองไม่มีข่าวไม่มีทาสใช้แล้ว ต้องเชิญท่านมารับการงานแทน คือเชิญให้ท่านสูบน้ำมาไว้อาบไว้กินจนถึงขนบ้านขนเรือน ให้ท่านช่วยวิดน้ำเข้านาเข้าสวน เชิญให้ท่านตำข้าว ซ้อมข้าว สีข้าว ให้เลื่อยให้จัก เชิญให้ท่านเผ้าถนนหนทางเฝ้าบ้านเฝ้าเรือน ให้ตีพิมพ์ ที่สุดลงไปจนรีดผ้านุ่งผ้าห่มและเชิญให้ท่านเป็นทูตส่งข่าวไปทางไกล ดังโทรเลขโทรศัพท์ เชิญให้ท่านช่วยได้ไม่มีที่สุดเป็นอสงไขยคือนับไม่ถ้วน และยังซ้ำให้มีความเจริญขึ้นเป็นลำดับ แต่ก่อนเมื่อจะส่งข่าวไปทางไกลต้องสร้างสะพานให้เดินคือสายโทรเลข ภายหลังนักปราชญ์ไม่ประมาทหนักขึ้นสร้างแต่ที่อยู่และปรุงอาหารให้เป็นที่พอใจ แล้วเชิญเสด็จโดยทางอากาศ คือโทรเลขไม่มีสายก็สำเร็จได้ ฯ

ฝ่ายผู้ที่ใช้เครื่องจักรเครื่องยนต์ต่าง ๆ นั้น แต่เบื้องต้นก็ใช้แต่เพียงฟืนและถ่านเท่านั้น ครั้นต่อมาใช้น้ำมันที่กลั่นออกจากวัตถุต่าง ๆ ให้เป็นอาหาร การก็สำเร็จมาโดยลำดับ ครั้นความไม่ประมาทของนักปราชญ์

เจริญขึ้น ลงความเห็นว่าการที่หาฟืนหาถ่านหาน้ำมันมาให้เป็นอาหารนั้นเป็นการลำบาก ต้องเปลืองเงินเปลืองแรงมาก ต้องตักตวงถ่ายเทขนเข้าขนออก ทั้งอันตรายก็มาก เห็นว่าไม่จำเป็นจะให้เปลืองมากสิ่งทั้งปวงย่อมสำเร็จด้วยปรีชาญาณทั้งสิ้น จึงคิดตั้งหม้อ มีกระจกแก้วหนายี่ดอยู่เบื้องบน ล่อดักเอาแสงอาทิตย์เกิดเป็นเพลิงขึ้น แผลงฤทธิ์หมุนเครื่องจักรเครื่องกล สูบน้ำเข้านาเข้าสวนสีข้าวเลื่อยไม้ก็สำเร็จได้ ถ้าจะต้มหุงตามธรรมดาเล็กน้อยก็ตั้งหม้อรับแสงอาทิตย์ให้เล็กลงพอควรแก่ความต้องการ การที่คิดนั้นก็สำเร็จทุกอย่าง ดังพวกที่สร้างอาวุธ เบื้องต้นก็ใช้ปืนชุดและคายศิลาภายหลังคิดขึ้นเป็นชั้น ๆ ลงท้ายไม่ต้องใช้ปืนก็ได้ ใช้ลูกระเบิดแทน ถือติดตัวไปได้มาก ๆ ลูกประมาณเท่าผลหมาก ก็อาจทำลายฝาผนังและกำแพงที่กรามใหญ่โตให้ทลายลงไปได้ การคิดนั้นก็สำเร็จด้วยไม่ประมาท ๆ การที่คิดสำเร็จได้ใหญ่โตถึงเพียงนี้ ก็คงอาศัยฉันทะที่มีในตนเป็นเหตุภายใน อาศัยวัตถุเล็ก

น้อย ซึ่งมากระทบเป็นเหตุภายนอก ดังพวกทำปืนก็คงคิดจากกระบอกไม้ พวกไฟฟ้าก็คงคิดจากแว่นฉายไฟจากแสงอาทิตย์ พวกเรือเหาะก็คงคิดจากนกบินเป็นเหตุ เมื่อเหตุภายในและเหตุภายนอกสัมปยุตเป็นอัญญมัญญปัจจัย มีกำลังกล้าขึ้น ก็ให้วิชานั้นสำเร็จตามความประสงค์

การที่พรรณนามาโดยยืดยาวเช่นนี้ มีประสงค์จะให้รู้จักคุณแห่งความไม่ประมาท อาจยังโลกให้เจริญได้โดยเป็นอสงไขย อจินไตย ใช้ธาตุทั้ง ๔ สำเร็จเป็นกายสิทธิ์ได้

เหตุใดธาตุทั้ง ๔ จึงให้ชื่อว่าพระนั้นพระนี้ ซะรอยจะถือเอาเนื้อความว่าเป็นของประเสริฐ คือเป็นธรรมเพราะเป็นของกลางอย่างหนึ่ง เพราะเป็นของทรงไว้ซึ่งสัตว์อย่างหนึ่ง เพราะเป็นของให้ความปรารถนาของผู้ไม่ประมาทสำเร็จได้ทุกประการอย่างหนึ่ง เพราะเป็นของมีฤทธาศักดานุภาพไม่มีที่สิ้นสุดอย่างหนึ่ง จึงชื่อว่าพระ เมื่อรู้จักพระรู้จักเจ้าเช่นนั้นแล้ว ก็อาจจักหาที่พึ่งในทางรูปาวจร อรูปาวจร และโลกุตระได้ วิถีทาง

แห่งรูปาวจร อรูปาวจร และโลกุตระนั้น ก็ต้องอาศัยความไม่ประมาทในตัวของตนเองเท่านั้น ผู้ที่เห็นแต่ผลคือวิชาที่เขาทำสำเร็จแล้ว ดังเห็นว่าคนโน้นเขาดีมีวิชาอย่างนี้ ๆ คนชาตินั้นดีทำของใช้ได้ดี ๆ อย่างนี้ ๆ คนภาษานั้นดีมีสติปัญญาวิชาความรู้ และพรักพร้อมเป็นสามัคคีอย่างนี้ ๆ ที่หลงชมแต่ผลของวิชาอย่างนี้เป็นลักษณะแห่งความประมาท ฯ อาการที่ไม่ประมาทนั้นคือเมื่อเห็นผลต้องเห็นเหตุด้วย คือเห็นว่าวิชาเหล่านั้นเกิดแต่เหตุคือตนหรือคน เช่นเดียวกันกับด้วยเรา วิชาสารพัดซึ่งมีอยู่ในโลกฉายออกไปจากตน มีตนเป็นเหตุทั้งสิ้น เหมือนอย่างธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศวิญญาณ ต้องเข้าใจว่าเป็นของมีบริบูรณ์ในตัวของเราทุกประการ แม้วิชาทั้งหลายที่บรรยายมาแล้วนี้ย่อมเกิดจากตนคือคนเป็นผู้คิด จะได้เกิดจากสิ่งอื่นหามิได้ ส่วนคนผู้คิดนั้นก็มีธาตุดินน้ำไฟลมอากาศวิญญาณเหมือนกันกับเรา ถึงผีสางเทวดาอินทร์พรหมก็คงมีธาตุด้วยเหมือนกัน แม้ถึงพระขีณาสพเจ้า ผู้ลุโลกุตรธรรม นับด้วยแสนแห่งโกฏิเป็นอันมาก ซึ่งปรากฏในพระคัมภีร์

แสดงพุทธศาสนานั้น ๆ ก็ไม่อื่นไปจากธาตุด้วยเหมือนกัน แต่เหตุใดท่านจึงล่วงไปได้ ก็เพราะความไม่ประมาทตน เห็นว่าวิชาในโลกซึ่งเห็นปรากฏกันอยู่ทั้งสิ้นนั้นเป็นของมีในตน วิชาในทางธรรม คือศีล สมาธิ ปัญญา วิชชา วิมุตติ ซึ่งเป็นองค์อริยมรรคอริยผล จะไปมีอยู่ในที่ไหน ก็คงมีอยู่ในตนทั้งสิ้น เมื่อเห็นว่ามนุษย์ชาติ คืออัตภาพที่ตนได้นี่เป็นตัววิชาเป็นชาติกายสิทธิ์ ถ้าไม่ประมาทตัว ไม่ดูถูกดูหมิ่นตัว ตั้งเจตนากรรมทำกิจที่ตนต้องประสงค์นั้น ๆ ก็จักสำเร็จได้ด้วยความไม่ประมาททุกประการ และพึงเข้าใจว่าศีล สมาธิ ปัญญา เป็นสวากขาโต ภควตา ธัมโม คือเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว และให้เห็นชัดด้วยตนว่า ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นของมีที่ตน คือที่ปัญญัติว่า กาย วาจา ใจ นี่เอง เมื่อเห็นว่ากายวาจาใจเป็น ศีล สมาธิ ปัญญา ก็ชื่อว่าเห็นธรรมที่ตน ความรู้ความเห็นนั่นแหละเป็นลักษณะอาการแห่งพระพุทธคุณ ตัวสภาวะที่รู้ที่เห็นนั่นแหละเป็นลักษณะอาการแห่งพระธรรมคุณ

ความเพียรที่ให้เกิดความรู้ความฉลาดนั้นแหละเป็น ลักษณะอาการแห่งพระสังฆคุณ คือสุปฏิปันโน

รัตนะทั้ง ๓ ย่อมถึงแก่ตนด้วยอาการอย่างนี้ หรือจะว่าตนถึงพระรัตนตรัยก็ได้ เมื่อเห็นตนถึงพระธรรม อาจยังประโยชน์ที่ตนประสงค์ให้สำเร็จเช่นนั้น จะต้องยินดีในการเซ่นสรวงวิงวอนเชื้อเชิญให้อะไรต่ออะไรมาช่วยด้วยเหตุอะไร เชิญให้พระปัญญาพระวิริยะพระขันติพระสัจจะ ที่มีอยู่แล้วในตนนั้นแหละให้มาช่วยให้มาเป็นที่พึ่ง จึงจะสมกับด้วยพระพุทธภาษิตบรมพุทโธวาทว่า อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ ตนเป็นที่พึ่งแก่ตน ดังนี้ ผู้เชื่อตนว่าเป็นที่พึ่งแก่ตนได้จริงเช่นนั้น สีลพัตตปรามาสย่อมตั้งอยู่ไม่ได้เองแล ฯ

คติจากรวงข้าว

ไทยเรามีข้าวมาก จนถึงกับมีคำกล่าวกันว่า ชาวนาเป็นกระดูกสันหลังของประเทศ และเราต่างก็ใช้ข้าวเป็นอาหารสำคัญโดยทั่วถึงกัน ดังนั้นจึงน่าจะได้ถือเอารวงข้าวเป็นคติลองดูบ้าง

รวงข้าวที่มีเมล็ดข้าวสารมาก ๆ มักจะโน้มปลายรวงลงสู่เบื้องล่าง แต่รวงที่ไม่ค่อยมีเมล็ดข้าวสารหรือรวงข้าวลีบ มักจะชูรวงสูงขึ้นสู่ท้องฟ้า

ไก่เป็ดเป็นสัตว์ที่ตามปกติใช้เดินอยู่บนดิน หากบินบ้างก็เพียงเตี้ย ๆ และมักจะอยู่เป็นที่ เวลาต้องการจะได้เมล็ดข้าวสารจากรวงข้าวที่ยืนต้น ก็ต้องใช้กระโดดขึ้นจิกเอาเท่าที่จะได้ ส่วนนกหรือกาปกติใช้บิน และมักจะอยู่ห่างไกลจากรวงข้าว ทั้งมักไม่ค่อยอยู่เป็นที่นัก เมื่อต้องการรวงข้าวจากที่ใดจึงจะโฉบบินไปที่นั้นเป็นครั้งคราว

รวงข้าวที่โน้มปลายรวงลงสู่เบื้องล่าง ไก่เตี้ยพอสามารถกระโดดจิกเอามาเป็นอาหารได้บ้าง แต่รวงข้าวที่ตั้งชูปลายรวงขึ้นสูงสู่ท้องฟ้า ไก่เตี้ยหมดหวังได้พึ่ง สัตว์ที่จะหวังพึ่งได้ก็มักจะได้แก่พวกนกพวกกาที่บินผ่านมาจากแดนไกล แต่เมื่อใดปรากฏแก่นกและกาว่าเป็นรวงที่ไม่ค่อยมีเมล็ดข้าวสาร หรือเป็นรวงข้าวลีบแล้ว เมื่อนั้นก็คงไม่ประสงค์จะโฉบลงมาเอาเป็นอาหารอีก และต่างก็จะพากันห่างเหินเพื่อไปเสาะหาที่อื่นกันสืบไป. ส่วนไก่เตี้ยเมื่อเห็นว่าปลายรวงข้าวตั้งชูขึ้นสู่ท้องฟ้าจนกระโดดจิกไม่ถึง ต่างก็ต้องหลีกไปหาที่อื่นด้วยดุจกัน

ตามนี้จะเห็นได้ว่า รวงข้าวที่ตั้งตรงสู่ท้องฟ้าแต่ส่วนเดียวดังกล่าวมานั้น ไก่เตี้ยมีแต่จะหลีกห่างไม่ยอมเข้าใกล้, นกกาก็จะไม่สนใจเข้ามาสู่ ท้ายสุดก็จะเข้าตำราอยู่โดดเดี่ยวอย่างที่เรียกว่า "หัวเดียวกระเทียมลีบ"

ข้อนี้ถ้าจะเปรียบกับผู้ที่มีอำนาจ ก็เห็นจะพอเปรียบกันได้บ้าง คือว่าเมื่อมีอำนาจก็ลืมตัว เห็นไปว่าตนสูงส่งจนคิดว่าญาติมิตรเก่าแก่ที่ต่ำต้อยดุจไก่เตี้ยนั้น ตนไม่

ควรสมาคมคบหา และเพลินชูคอคบแต่ผู้ที่สูงส่งคุ้นกกา ซึ่งเห็นว่าคู่ควรกับตน แต่เพราะความไม่ค่อยจะมีคุณค่าในตนคุ้งรวงข้าวลีบ ในท้ายสุดก็ย่อมคบกันไปไม่ได้นาน เพราะขาดแก่นสารของจิตใจอันมั่นคง

ท่านที่มีอำนาจทั้งหลาย หากยอมเป็นรวงข้าวชนิดที่มีเมล็ดข้าวสารอยู่ข้างใน และยึดพุทธภาษิตที่ว่า "สพฺพตฺถ ปูชิโต โหติ โย มิตฺตานํ น ทุพฺภติ" ซึ่งแปลความว่า "ผู้ไม่ประทุษร้ายมิตรย่อมมีผู้บูชาในที่ทั้งปวง" กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ถ้าไม่ลืมตัวเสียได้จะดีไม่น้อยทีเดียว และน่าจะได้ท่องมนต์ที่ว่า "ในโลกนี้ไม่มีอะไรคงทนแน่นอน" ไว้ด้วย.

แนวคานธี

คติจากทุเรียน

เนื้อทุเรียน กลิ่นหอม รสหวานมัน, แต่เปลือกหนาและมีหนามแหลมคม. เวลาเนื้อยังไม่เต่งตัว ขั้วย่อมเหนียวไม่ยอมหลุดจากต้นง่าย ๆ, เปลือกก็เหนียวปอกยาก. บางทีหนามตำจนต้องล้มเลิกการปอก, แต่เมื่อถึงขนาดเนื้อเต่งตัวควรแก่การรับประทานแล้ว ขั้วจะหลุดออกจากต้นหล่นลงมาเอง, เปลือกก็จะแยกให้เอง ไม่ต้องปอกจนหนามตำ, ความโอชะของเนื้อก็ได้รับอย่างเต็มที่.

คนที่มีหลักใจ เปรียบดูก็คล้ายกับนัยของเรื่องทุเรียนอยู่มาก. พฤติกรรมของขงเบ้งและสมิงนครอินทร์บางประการก็ดูคล้ายกับทุเรียน. เมื่อใครต้องการประโยชน์จากผู้มีจิตใจจำพวกนี้ ก็ต้องยอมเสียสละหรือยอมเสียเวลาบ้าง. ถ้าใจร้อนด่วนได้ก็ต้องเสี่ยง, และมักจะได้ผลไม่สมใจ, หรืออาจต้องล้มเลิกไปก็ได้. แต่ถ้าเป็นพวกใจทรามไม่มีหลักแล้วมัก เสนอตนขึ้นมาเอง, แตะแต่เพียงนิดหน่อยก็เผยอเนื้อให้รับประทาน, แต่อย่างดีโอชะก็เพียงขนาดข้าวโพดหรือแตงโมจืด ๆ เท่านั้น เปรียบกับทุเรียนไม่ได้, แม้เปรียบกับขนุนก็ยังห่างไกลกัน. และมักไม่มั่นคงยั่งยืนอีกด้วย.

แนวคานธี

ทำให้สมชื่อ

ทำ ให้สมชื่อได้ เป็นคน เทอญพ่อ
ให้ โลกนิยมยล แซ่ซ้อง
สม ศักดิ์ประสาธน์ผล เทิดเกียรติ ตนนา
ชื่อ จักจารึกก้อง ชั่วฟ้าดินสลาย

แนวคานธี

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์การศาสนา กรมการศาสนา ถนนบำรุงเมือง ข้างวัดสระเกศ พระนคร
นายสุรสีห์ วีรวงศ์ ผู้พิมพ์ และโฆษณา โทร. 22909